

A faux pas (társalgási baklövés) jelenség pragmatikai értelmezési és felismerési lehetőségei az explicit nyelvi megformálás függvényében

1. rész

1. Bevezetés. Jelen írásban bemutatott kutatás a faux pas, azaz a társalgási baklövés (VARGA et al. 2008) jelenségére irányul. A faux pas olyan társalgási helyzetre utal, amiben a beszélő hamis vélekedése miatt, nem szándékosan olyat mond, amit egy jelenlévő személy nem akar hallani vagy tudni, és ami kedvezőtlen következményekkel jár az interakció ezen résztvevőjére nézve. Magyar nyelvhasználatunkban a *társalgási malőr*, *melléfogás*¹ fejezheti ki még ezt a jelenséget, melyet *társalgási baklövés*-ként is lehet fordítani. A faux pas megértése összetett, komplex mentális folyamatokat igényel, ezért a pszichológia tudományterülete az emberi megismerő képesség mérésére alkalmazza. Azonban a társalgási baklövés a nyelvészet számára is izgalmas jelenség, hiszen a nyelvhasználat, az emberi szándékok és a társas viszonyok találkozási pontját testesíti meg. SIMON BARON-COHEN és szerzőtársai (1999: 5) úgy ítélik meg, hogy a faux pas pontos meghatározása nehezen adható meg, felismerése ellenben annál könnyebb lehet egy „szociálisan tipikus” személy számára. Természetesen bizonyos mértékű hibázások előfordulnak a teszt teljesítése során az egészséges, felnőtt populáció tagjai körében is, ezen írás pedig részben ezen hibázások elemzési lehetőségeinek feltérképezésére törekszik a pragmatika eszköztárával.

A faux pas ernyőfogalomként magába foglal olyan nyelvileg kifejezett jelenségeket, mint például az elszólás, a tévedés vagy a kibeszélés, melyek hasonlóságaik ellenére adott szempontok mentén határozottan megkülönböztethetőek egymástól.

Jelen tanulmányban bemutatott kutatás azt kívánja megvizsgálni, hogy hogyan definiálható a faux pas mint nyelvi jelenség, miként segítik a faux pas jelenségek differenciáltabb értelmezését a kognitív és szociopragmatikai megközelítések, illetve miként finomítható a Faux Pas Felismerése teszt (STONE et al. 1998; BARON-COHEN et al. 1999) tesztanyaga és az azon nyújtott teljesítmény értékelésének módja, ha a pragmatika eszköztárát is adaptáljuk.

A tanulmány során először azon elméleti kereteket mutatjuk be, amelyek segítségével értelmezzük a kutatott jelenséget (2.), majd ismertetjük a faux pas jelenségét és a Faux Pas Felismerése tesztet (3.). Ezek után ismertetjük az általunk elvégzett kutatás módszertani hátterét (4.), bemutatjuk a Faux Pas Felismerése teszt történeteinek elemzési lehetőségeit (5., 6.), majd ezek alapján javaslatot te-

¹ A szerzők köszönik a tanulmány lektorának, hogy felhívta a figyelmet a magyar terminus megadásának fontosságára.

szünk a tesztanyag bővítésére (7.). Ezt követően saját gyűjtésű adatokból merített példákon keresztül bemutatjuk az adatközlői hibázások elemzési lehetőségeit (8.), végül pedig az eredmények bemutatása (9.) és összegzése (10.) után a konklúzió során kitérünk a jövőbeli kutatási irányokra (11.).

2. A kutatott jelenség vizsgálatához alkalmazott elméleti keretek bemutatása. A kutatott jelenség, azaz a faux pas egy olyan nyelvi jelenség, amelynek sikeres felismeréséhez és értelmezéséhez elengedhetetlen az emberi megismerő folyamatok összjátéka, illetve a szociális kapcsolatok, az elfogadott társadalmi normák megértése. Így a vizsgált anyag elemzéséhez mind a kognitív pragmatika, mind a szociálpszichológiai megalapozottságú sociopragmatika területeiről származó elméleti keretekhez érdemes fordulni.

2.1. A sikeres kommunikáció feltételei kognitív pragmatikai megközelítésből. DAN SPERBER és DEIRDRE WILSON ([1986] 1995) a relevanciaelmélet keretein belül azt képviseli, hogy a verbális és nem verbális kommunikáció szándékok kifejezése és azok felismerése révén jöhet létre. A szerzőpáros ezt a gondolatot megtámogatva bevezette az osztenzív-következtetési kommunikáció definícióját: „A kommunikátor létrehoz egy stimulust, amelynek segítségével mind a maga, mind a kommunikációs partner számára nyilvánvalóvá válik azon szándéka, hogy a létrehozott stimulussal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá akar tenni a kommunikációs partner számára egy {I} feltevэшalmazt” (SPERBER–WILSON 1995: 63). Azaz a kommunikátor verbális vagy nem verbális osztenzióval rámutat arra a szándékára, hogy közölni kíván egy adott információhalmazt, amit a partnere kódolási és következtetési folyamatok által interpretál.

A sikeres kommunikáció feltétele, hogy a kommunikátor informatív és kommunikatív szándéka egyaránt teljesüljön, azaz kölcsönösen nyilvánvalóvá váljon. Optimálisan releváns információ feldolgozása esetén az interpretáló a befektetett műveleti erőfeszítés árán a leghatékonyabb kognitív hatást éri el, azaz a megnyilatkozás értelmezése jövedelmező a partnere számára (SPERBER–WILSON 1995). Az interakcióban részt vevő felek dinamikus, kölcsönös együttműködése során jön létre a kommunikáció kontextusa, amely a fizikai, kognitív és szociális összetevőire bontható (IVASKÓ – NÉMETH T. 2002; IVASKÓ 2004).

A fizikai kontextus a résztvevőket körülvevő, adott időben és térben érzékelhető fizikai környezetből és a kommunikációs helyzetből tevődik össze. A szándékokat közvetítő fizikai stimulusok ugyancsak ezen kontextus részei. Az egyén kognitív, mentális kontextusát a világról alkotott feltevései, procedurális ismeretei, propozicionális formában pedig érzelmek és attitűdök is alkotják. A szociális kontextus alatt az interakcióban részt vevő felek közötti szociális viszony, társadalmi szerepeik, egymásnak tulajdonított szándékaik értendőek. SPERBER és WILSON (1997) később hangsúlyozzák, hogy a verbális kommunikáció osztenzív és nem osztenzív megnyilvánulásai révén a résztvevők közvetítik egymás felé a köztük lévő társas viszonyhoz fűződő igényeiket és attitűdjeiket is.

A közelmúltban megjelent tanulmányában NÉMETH T. ENIKŐ (2019: 292) a perspektivikusság, az intencionalitás, a multimodalitás és a szekvencialitás fontosságát hangsúlyozva újabb szemponttal egészíti ki a relevanciaelmélet sikeres

kommunikáció definícióját: „A kommunikátor és a kommunikációs partnere által osztott közös perspektívába helyezkedve, a kommunikátor multimodális kommunikációs aktusokat hoz létre, amelyekkel mind a maga, mind a kommunikációs partnere számára kölcsönösen nyilvánvalóvá kívánja tenni azt a szándékát, hogy a létrehozott multimodális kommunikációs aktusokkal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni egy {I} feltevészalmazt a kommunikációs partnere számára. A kommunikációs partner a kommunikátorral osztott közös perspektívába helyezkedve interpretálja a kommunikátor által produkált multimodális kommunikációs aktusokat, megfejtí a kommunikátor szándékait és feldolgozza a kommunikátor által közölni szándékozott {I} feltevészalmazt.”

Azonban az, hogy milyen szándékokkal veszünk részt az interakciókban, illetve milyen szándékokat tulajdonítunk, illetőleg vagyunk képesek tulajdonítani a társalgásban részt vevő partnerünknek, függ a kognitív képességeinktől. Azon kognitív emberi képességet, mely segítségével mentális állapotokat, érzelmeket, szándékokat tulajdonítunk egymásnak, s ezek alapján bejósoljuk a másik fél viselkedését, tudatelméleti képességeknek nevezzük (PREMACK–WOODRUFF 1978; CSIBRA–GERGELY 2002). A mentális állapotok tulajdonításának képessége elengedhetetlen a sikeres kommunikáció kivitelezéséhez (BARON-COHEN 1995; SPERBER–WILSON 1995; GYÓRI 2014; SCHNELL 2020).

2.2. Az interperszonális és racionalitási motívumok viszonya a sikeres kommunikációban. Az interakcióban részt vevő felek közötti viszony, egymás irányába tanúsított attitűd nagyban befolyásolhatja az interakció minőségét, akár csak az, hogy milyen szándékokkal vesznek részt a kommunikációban a felek. Relevanciaelméleti keretben a kölcsönös megértés akkor jöhet létre a résztvevők között, ha létrejön a relevancia vélelme, és a hallgató a beszélőről azt feltételezi, hogy ő racionálisan kommunikál, azaz, hogy az általa létrehozott stimulussal a legmegfelelőbb szándékolt hatást próbálja elérni (SPERBER–WILSON 1995: 165). PENELOPE BROWN és STEPHEN LEVINSON ([1978/1987] 2008: 40–47) a racionalitáson azt érti, hogy az ember számára rendelkezésre áll egy olyan gondolkodási mód, amely segítségével meghatározza a céljait, majd kiválasztja azokat az eszközöket, amelyek segítségével a leghatékonyabban tudja elérni ezeket a célokat. Az ERVING GOFFMAN ([1955] 2008) által bevezetett homlokzat fogalmával BROWN és LEVINSON úgy dolgozik, mint a racionális ágens azon kívánsága, miszerint őt a cselekvésében ne zavarják (negatív homlokzat), illetve cselekvésében bizonyos szempontból támogassák (pozitív homlokzat).

Tehát látható, hogy a racionalitás, a racionális viselkedés alatt összességében egy olyan költség-hatékony, célorientált viselkedést érthetünk, amely a szociális aspektusokat is figyelembe veszi.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ felteszi a kérdést, hogy racionális-e az udvariasság. A szerző a racionalitási és interperszonális motívumok egymásra hatását, kibékítését egy kétszintes modellben képzei el NÉMETH T. (2003; 2004), illetve a szerző korábbi munkái (NEMESI 2012) alapján (NEMESI 2016: 83–84). Úgy fogalmaz, hogy az udvariassági, interperszonális motívumok költség-növelő motívumok, azaz nem lehetnek racionalitási motívumok, amelyek a hatékonyság maximalizálását és az energiabefektetés minimalizálását célozzák. A szerző által leírt modell

első szintjén a társalgást inspiráló racionalitási és költségnövelő interperszonális motívumok vannak, míg a második szinten a racionalitási elvek rendezik végül a megnyilatkozás, a stimulus tartalmát, nyelvi formáját, stílusát. A racionalitási és interperszonális motívumok eltérő figyelembevétele meghatározza a megnyilvánulás direktségének és udvariasságának fokát. NEMESI úgy ítéli meg, hogy az udvariasság egyike az interakciós céloknak, ezért szükségszerű, hogy a racionalitás fölöttes rendezőelvként kiterjedjen rá (NEMESI 2016: 84).

Hogyan terelhető vissza a társalgás a sikeresség medrébe GOFFMAN megközelítése szerint? A társas interakciók során számtalanszor mondjuk azt, hogy „nem szándékos volt”, „nem úgy gondoltam” vagy hogy „nem akartalak megbántani” egy-egy félresikerült megnyilatkozásunk után. Ugyancsak gyakori stratégia, amikor egy nem odaillő megjegyzés után a beszélő vagy éppen a sértett hallgató megváltoztatja az interakció témáját, és úgy tesz, mintha a nem szerencsés megnyilatkozás el sem hangzott volna.

Adott szituációról alkotott nézeteinket verbálisan és nem verbálisan is kifejezésre juttathatjuk a társalgásban részt vevő partnerünk számára. Ezekkel a verbális és nem verbális cselekedetekkel a résztvevőkről és saját magunkról alkotott értékelésünket is kimutatjuk. A cselekedetek ezen mintázatát szociálpszichológiai terminussal vonalnak nevezzük, a homlokzatot pedig pozitív értékként határozhatjuk meg, amelyet az ember magának követel azon vonal révén, amelyekről más emberek azt feltételezik, hogy adott kontextusban az ő vonala (GOFFMAN 2008: 11). Az interakciók során normális körülmények között a saját és mások homlokzatát megóvjuk, ez pedig az érintkezés feltétele, nem pedig célja. A homlokzatovás olyan cselekedet, amelyet annak érdekében végzünk, hogy összhangban maradjunk az általunk kimutatott homlokzattal.

GOFFMAN a homlokzatovással kapcsolatban azt mondja, hogy a másik fél homlokzatának megóvására törekedve figyelünk kell arra, hogy saját homlokzatunkat ne veszélyeztessük, és saját homlokzatunkat védve pedig ne kockáztassuk mások homlokzatvesztésének lehetőségét.

Attól függően, hogy mi áll a homlokzatfenyegető aktus hátterében, az alábbi típusait különböztethetjük meg a fenyegetésnek. Elsőként azt, amikor a cselekvő ártatlanul cselekedett, és sértése nem volt sem szándékos, sem tudatos. Ebben az esetben a cselekvő nyelvbtlást, bakit, ügyetlenséget követ el, és amennyiben előre tudta volna, hogy a cselekvése bántó lesz, megkísérelte volna elkerülni azt. Másodszor, a cselekvő szándékosan viselkedhet rosszindulatúan, ellenségesen, a sértés ebben az esetben szándékos. Végül véletlenül is megsértheti a másik felet a cselekvő, amennyiben a cselekvő a sértő következmények ellenére, nem pedig azokért hajtja végre a cselekedetet. Ilyenkor a sértések a cselekedet nem tervezett, de esetlegesen bejósolható melléktermékei. Ezek a fenyegetések mások és a cselekvő saját homlokzatára is irányulhatnak (GOFFMAN 2008: 16–17).

A homlokzatovás érdekében elkerülő vagy kiigazító eljárást alkalmazhatunk. Az elkerülő eljárásnak nagy vonalakban az alábbi típusait különböztethetjük meg. Elkerülhetjük azokat az interakciókat, amelyekben valószínűsíthető a homlokzatfenyegetés. Ha mégis szükséges az interakció, igyekezzhetünk elkerülni a homlokzatfenyegetést azzal, hogy bizonyos témákat, cselekvéseket kerülünk. Ha pedig

maga az incidens is megtörtént, igyekezzük fenntartani azt a látszatot, hogy nem történt homlokzatfenyegetés. Az utóbbi típusú elkerülő eljárást a saját botlásunkra (megfontolt félrenézés), illetve mások botlására (tapintatos félrenézés) is alkalmazhatjuk (GOFFMAN 2008: 18).

A kiigazító eljárás során a résztvevők az incidenst elismerik olyan fenyegetésként, amely megérdemli a közvetlen hivatalos figyelmet, és megpróbálják a fenyegetés hatását korrigálni.

3. A faux pas. A faux pas, azaz társalgási baklövés (fordította VARGA et al. 2008: 68) olyan társalgási helyzetre utal, amely során a beszélő akaratlanul olyat mond, amit a másik fél nem akar hallani vagy tudni, és amely a beszélőre nézve általában kedvezőtlen következményekkel jár. A kimondott megnyilatkozást követően a beszélő általában megbánást és szégyenkezést érez (BARON-COHEN et al. 1999: 5).

A faux pas megnyilvánulásokat tartalmazó helyzetek megfelelő értelmezése előfeltételezi, hogy képesek legyünk az elsődrendű tudatelméleti képesség révén helyesen megítélni a szituációban szereplő személyek gondolatait, vélekedéseit, illetve másodrendű tudatelméleti képességünk segítségével a szereplők egymásról alkotott vélekedéseit is. Ezen kívül az empátia segítségével a félresikerült kijelentésnek a történet szereplőire irányuló érzelmi hatását is fel kell tudnunk ismerni, ahogy azt is, hogy a faux pas nem rossz szándékból következik be, hanem a beszélő téves vélekedése miatt (VARGA et al. 2008: 68).

BARON-COHEN és munkatársai (1999: 5) megjegyzik, hogy a faux pas-t nem egyszerű feladat meghatározni, és bár a szociálisan tipikus személyek általában észreveszik, ha valaki faux pas-t követett el, a jelenség kritériumait nehéz definiálni. A szerzők szerint a kellemetlen megnyilatkozást követi egy „hoppá-érzés”, ami a megbánás, szégyenérzet és a hallgató iránt tanúsított rossz érzés elegye, ami leginkább a „Bárcsak ne mondtam volna!” kifejezéssel érzékeltethető, vagy egy rajzfilmfigura-szerű alakkal, aki az öklét odakapja a szája elé (BARON-COHEN et al. 1999).

THIÉBAUT és munkatársai (2016) hangsúlyozzák ennek a szégyenérzetnek a felismerését. Az Oxford Dictionaryt (Faux Pas 2015) idézve úgy határozzák meg a faux pas-t mint egy zavarba ejtő, tapintatlan cselekvést vagy megjegyzést egy társas helyzetben. Ebből kiindulva a szerzők szerint mindenki, aki részt vesz a faux pas-t tartalmazó helyzetben, legyen az a beszélő, akit ért a faux pas, vagy csak szemtanúja volt annak, hajlamos zavarba jönni a szituáció miatt (THIÉBAUT et al. 2016: 103). A faux pas elkövetésének felismerése abban az esetben sikertelen, ha a vizsgálati személy szándékosnak véli a faux pas kimondását, azaz azt feltételezi, hogy a faux pas-t elkövető személy sértő, bántó szándékkal kommunikál a hallgató felé (STONE et al. 1998).

Mielőtt a faux pas-t és az alá tartozó nyelvi jelenségeket pragmatikai keretben értelmeznénk, röviden bemutatjuk STONE, BARON-COHEN, GREGORY és munkatársaik tesztjét, amely a tudatelméleti képességek mérésére irányul (STONE et al. 1998; BARON-COHEN et al. 1999; GREGORY et al. 2002).

3.1. A Faux Pas Felismerése teszt felnőtt változatának bemutatása. A Faux Pas Felismerése tesztrel a komplex tudatelméleti képesség mérhető azáltal, hogy a tesztben szereplő rövid, faux pas-t tartalmazó és nem tartalmazó történetekre vo-

natkozóan kérdéseket tesznek fel az adatközlő számára. A következőkben a felnőttek számára kialakított verziót (STONE et al. 1998) ismertetjük, amelynek magyarra fordítását és adaptációját GÁL ZITA végezte. A teljes magyar teszt megtalálható GÁL (2015). A tudatelmélet életkori különbségei, kapcsolata a munkamemória kapacitással és a társas pozícióval című disszertációjának mellékletében (2015: 161–170). Mellékletben néhány példát mutatunk a tesztből (1. számú melléklet).

A vizsgálati feladatok helyes megoldásához szükséges a kognitív mentális állapotok tulajdonítása, hiszen a személynek észlelnie kell a faux pas-t a történetekben, azaz fel kell ismernie, hogy különbség van a beszélő és a hallgató tudása között, tehát a beszélő nem szándékosan, azaz valamilyen téves vélekedés következményeként követte el a faux past. Emellett az affektív mentális állapot tulajdonításának képességével azt is fel kell ismernie, hogy negatív érzelmi következményei vannak a beszélő állításának, tehát az, hogy a történet szereplője valamilyen nem odaillő vagy sértő dolgot mondott, és emiatt a hallgató megbántva érezheti magát. A teszt méri, hogy a személy érti-e, hogy a történet beszélője hamis vélekedést mutat, illetve méri a faux pas-val kapcsolatban a véletlenszerűség, nem szándékosság megértését (STONE et al. 2003; GÁL 2015: 84).

A tesztben 10 faux pas-t tartalmazó és 10 kontrolltörténet szerepel. A történeteket a vizsgálatvezető eredetileg egyenként olvassa fel a vizsgálati személynek, majd cél- és ellenőrző kérdéseket tesz fel az adatközlőnek. Mi az itt bemutatott kutatásunkban előre felvett hanganyagot használtunk annak érdekében, hogy az esetlegesen eltérő prozódia ne befolyásolja a vizsgálat kimenetelét. Az adatközlő a hallott szöveget írott példányon követheti a kérdések megválaszolása során is. A tesztkérdések mindig ugyanabban a sorrendben hangzanak el, viszont ha a vizsgálati személy azt válaszolja, hogy nincs faux pas a történetben, akkor az első kérdés után a vizsgálatvezető csak az ellenőrző kérdéseket teszi fel. A kérdések az alábbi módon szólnak.

1. Faux pas detektálása (Faux Pas Detection): „Mondott-e bárki valami olyat, amit nem kellett volna, vagy valami olyat, ami nem volt odaillő?” Ez a kérdés a faux pas detektálására irányul. Ha a vizsgálati személy felismeri a baklövést, azaz igenel válaszol, az alábbi kérdések következnek.

2. Faux pas detektálása (Faux Pas Detection): „Ki mondott olyat, amit nem kellett volna, vagy ami nem volt odaillő?” Ez a kérdés a faux pas-t elkövető személy azonosítására szolgál, ami, ha sikeres, akkor helyesen ismerte fel a faux pas-t.

3. Helytelenség megértése (Understanding Inappropriateness): „Miért nem kellett volna neki ezt mondani, vagy miért nem volt ez odaillő?” Ezzel a kérdéssel azt mérjük, hogy az adatközlő megértette-e, hogy a másik szereplőt, azaz a hallgatót megbántotta a beszélő megnyilatkozása. Ezzel a hallgató mentális állapotának megértését mérjük.

4. Szándékok (Intentions): „Mit gondol, miért mondta ezt?” Ez a kérdés arra irányul, hogy vajon az adatközlő megértette-e, hogy a faux pas nem volt szándékos, tehát hogy a történet szereplői közül valaki nem tudott valamit, vagy nem volt tisztában valamivel. Ezzel tehát a beszélő mentális állapotának megértését mérhetjük.

5. Vélekedés (Belief): „Vajon X tudta, hogy Y...?” Ez a kérdés arra vonatkozik, hogy az adatközlő észleli-e, hogy a faux pas nem volt szándékos, tehát az egy véletlen, téves vélekedés következménye.

6. Empátia (Empathy): „Vajon hogyan érezhette magát Y?” Ez a kérdés arra vonatkozik, hogy a vizsgálati személy megértette-e, hogy az elszólás megbántotta a másik szereplőt. Ezzel a szereplők iránti empátia mérhető, az érzelmek tulajdonításának képessége.

Ez után a hat kérdés után az ellenőrző kérdések következnek, hogy a vizsgáló felmérje, hogy az vizsgálati személy megértette-e a történetet, tehát a történet tartalmi részeire kérdez rá. Ha a vizsgálati személy a legelső kérdésre nemmel válaszol, akkor az első kérdés után rögtön ezek az ellenőrző kérdések következnek.

7. Történet értelmezése (Story Comprehension): pl. „Mit adott Zsanett nász-ajándékba Annának?”

8. Történet értelmezése (Story Comprehension): pl. „Hogyan tört el a tál?”

A teszt értékelése egy kritériumrendszer alapján történik, a „józan észre hagyatkozva”, ami megnehezíti az objektív értékelést. A faux pas-t tartalmazó és nem tartalmazó kérdéseket külön kell értékelni, illetve a pontozást követően érdemes a kérdések mentén, nem pedig az összpontszám alapján levonni a következtetéseket, eredményeket (STONE et al. 1998; GREGORY et al. 2002; GÁL 2015).

3.2. A Faux Pas Felismerése teszttel mért tudatelméleti képességre irányuló korábbi eredmények. Az egészséges gyermekekkel végzett faux pas-kutatások (BANERJEE–WATLING 2005; BANERJEE et al. 2011) kimutatták, hogy a vizsgált gyermekek szociometriai pozíciója és a faux pas feladaton nyújtott teljesítménye között összefüggés van. Az autista, Asperger-szindrómás² gyerekek jóval rosszabbul teljesítenek a faux pas feladatokon, mint a nem autista társaik, annak ellenére, hogy az első- és másodfokú hamis vélekedés teszteket megfelelően oldják meg (BARON-COHEN et al. 1999). GÁL a disszertációjában (2015) az egészséges populáció tagjainak a faux pas teszten nyújtott teljesítményét életkor szerint vizsgálta. A gyerekekkel végzett felmérések alapján megállapították, hogy a legfiatalabb (5–6 évesek) életkori csoportba tartozó gyerekek összteljesítménye volt a legalacsonyabb, azonban a 7–8, a 9, a 10 és a 11 évesek közötti teljesítménykülönbség már nem jelentős (2015: 92–93). A felnőtteket megvizsgálva GÁL azt találta, hogy a 12 évesek összteljesítménye szignifikánsan magasabb a 11 évesekéhez képest, a 12 és 13–17 évesek között nincs szignifikáns eltérés, a 13–17 és a 18–19 évesek teljesítménye között tendencia jellegű az emelkedés a fiatalabb korosztály előnyére, a 18–29 és a 30–59 évesek teljesítménye pedig statisztikailag nem különül el. A legalacsonyabb teljesítményt a 60–75 évesek érték el (GÁL 2015: 102). A faux pas kognitív és affektív komponensét is megvizsgálva ugyancsak arra az eredményre jutott a szerző, hogy 11 és 12 éves kor között teljesítménynövekedés, 13–17 és korosztálytól pedig enyhe teljesítménycsökkenés jelentkezik, ami időskorban a legalacsonyabb (GÁL 2015: 105). Bizonyos neurológiai zavarokkal és pszichiátriai zavarokkal élő felnőtt adatközlők ugyancsak alacsonyabban teljesítenek a faux pas feladatokon (GÁL 2015).

² A hivatkozott szakirodalom megjelenése idején még létezett az Asperger-szindróma diagnózis, azonban ma már ez az állapot az autizmus spektrumzavarok egységes kategóriájába tartozik, az alcsoportokat eltörölték (DSM-5).

4. A faux pas jelenség pragmatikai értelmezési és felismerési lehetőségei az explicit nyelvi megformálás függvényében: saját gyűjtésű empirikus kutatás. Az elméleti háttér bemutatása után a következőkben saját vizsgálatunkat mutatjuk be. A kutatási kérdések és a vizsgálat módszertani ismertetése után a Faux Pas Felismerése teszt faux pas-t tartalmazó történetei alapján alkalmazzuk a pragmatikai értelmezési kereteket a vizsgált jelenségre, majd a levont következtetések alapján bemutatjuk a teszt kibővítésére tett javaslatainkat, ezt követően pedig a Faux Pas Felismerése teszten nyújtott adatközlői eredményeket elemezzük és értelmezzük a fent összefoglalt kulcsfogalmak segítségével.

4.1. Kutatási kérdések és célok. Jelen írásban bemutatott kutatás célja azt megvizsgálni, hogy 1. hogyan értelmezhető és definiálható a faux pas mint nyelvi jelenség; 2. segítik-e a faux pas jelenségek differenciáltabb értelmezését a kognitív és szociopragmatikai megközelítések; 3. milyen elemzési szempontokkal bővíthető a Faux Pas Felismerése teszt felnőtt verziója, és hogy 4. hogyan értelmezhetőek a Faux Pas Felismerése teszten nyújtott adatközlői válaszok adott nyelvészeti szempontok mentén.

Megvizsgáljuk, hogy a relevanciaelméleti keret segítségével milyen módon tehetünk különbséget a faux pas jelenségek között, azaz például az elszólás, tévedés és kibeszélés között. Továbbá bemutatjuk, hogy milyen szempontok mentén lehet összehasonlítani egymással a Faux Pas teszt céltörténeteinek tartalmi és stilisztikai megfogalmazását, illetve azt is, hogy a tesztkérdéseket milyen további kérdésekkel lehet érdemes kiegészíteni a pontosabb értékelés céljából.

Vajon a tipikusan fejlődő, felnőtt adatközlők hogyan értékelik a Faux Pas Felismerése teszt cél- és kontrolltörténeteit, és teljesítményük vajon megmagyarázható-e az interszónális és/vagy racionalitási motívumok mentén?

Ezen kívül a kutatás célja azt feltérképezni, hogy az adatközlők milyen mértékben vonatkoztatnak el a leírt szövegtől, azaz válaszaikban mérlegelik-e a történet potenciális folytatódásának kimeneteli lehetőségeit, vagy kizárólag a rendelkezésükre álló információval dolgoznak. Végül pedig azt is megvizsgáljuk, hogy hatással van-e az adatközlők válaszaira az, hogy a faux pas történetek tartalmazzak-e a faux pas elkövetésére irányuló orvoslást, vagy sem.

4.2. Adatfelvétel, módszertan. A Faux Pas Felismerése teszt felnőtt verziójának magyar fordítását használtuk a vizsgálat során, azonban a tesztkérdéseket további két kérdéssel bővítettük, amelyeket a 7. pont alatt ismertetünk. Az adatfelvétel során az adatközlő hanganyagról, illetve táblagépen egyesével, írott formában megjelenítve követhette a történeteket. A táblagép képernyője szükség esetén nagyítható volt. Az adatfelvétel során csak a kutatást irányító személy és a vizsgálati személy volt jelen. A kutatásra való jelentkezés önkéntes alapon zajlott, az adatokat anonim módon kezeljük. Az adatfelvételi időszak 2022 márciusa és 2023 áprilisa között zajlott. Az adatfelvétel személyes jelenlétben Szegeden és Budapesten zajlott az adatközlő preferenciájától függően. Szegeden egyetemi, Budapesten irodaházi csendes környezetű irodában történt az adatfelvétel. Az adatfelvétel során hangfelvétel történt, melyről átírás készült, és ez adta a későbbi elemzés alapját. A Faux Pas Felismerése teszt pontozását az első szerző végezte a magyar adaptáció készítőjének előzetes iránymutatása alapján. A statisztikai elemzésben

pszichológus segítette a munkánkat. Kutatásunk egy nagyobb vállalat részeként, elsőként neurotipikus, azaz tipikus idegrendszeri fejlődésű adatközlőkkel felvett mintán alapul, amely az Udvariassági stratégiák autizmus spektrum zavarban: homlokzatfenyegető aktusok tipikus és atipikus nyelvhasználók körében című kutatás³ részeredményeit mutatja be.

Az itt bemutatott vizsgálatba 11 fő (7 nő, 4 férfi) tipikusan fejlődő, egészséges felnőttet vontunk be, azonban egy férfi adatközlővel nem megfelelően vettük fel az adatokat, őt ki kellett zárni az elemzésből. Az elemzésbe így 10 fő, 7 nő és 3 férfi került be. Az átlagkorosztály 29,6 év, a legfiatalabb adatközlő 19, a legidősebb 41 éves.

Az adatközlők anonimizált kódot kaptak, amelyek az „NA” betűket és egy sorszámot tartalmaznak. A sorszám nem reprezentálja, hogy hányadik vizsgálati személyek voltak az adatfelvétel során.

(Folytatjuk.)

MEZŐLAKI REGINA – IVASKÓ LÍVIA
Szegedi Tudományegyetem

³ Ügyiratszám: IV/3899-1/2021/EKU.